

MEDIA RELEASE

1 Phupu 2020

Molekodi wa Dibuka e Moholo o lokolla diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tsa bommasepala tlasa mookotaba ona - “ha re kgone ho etsa tse ngata, leha ho le jwalo ditjhelete di matsohong a fosahetseng”

PRETORIA – Molekodi e Moholo wa Dibuka tsa Ditjhelete (AG) Kimi Makwetu kajeno o lokollotse diphetho tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete bakeng sa mmuso wa lehae selemong sa 2018-19. O file tlaleho ena sehlooho sena *Ha re kgone ho etsa tse ngata, leha ho le jwalo ditjhelete di matsohong a fosahetseng* ho bontsha maemo a taolo ya ditjhelete mmusong wa lehae.

Tlalehong ya hae e akaretsang ya moraorao ya mmuso wa lehae AG o fana ka setshwantsho se sebe sa kamoo matlole a dibiliyone tsa diranta tse abetsweng bommasepala di laolwang kateng “ka ditsela tse kgahlanong le melao le ditsela tse hlokomelwang tsa dibuka tsa ditjhelete”. O hlokomedisa ka matla hore dikgeo tsena tsa tsamaiso le puso “di etsa hore ho jariswa boikarabelo ho fokole le hore ditjhelete tsa setjhaba di sebediswe bohlaswa”.

Ena ke tlaleho ya Makwetu ya ho qetela ya ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tsa bommasepala jwalo kaha nako ya hae ya dilemo tse supileng e le AG wa na ha e fihla pheletsong ka la 30 Pudungwana 2020.

Matsoho a bolokehileng le a hlwekileng a ka tshepelwang ho hlokomela ditjhelete tsa setjhaba mmusong wa lehae a mmalwa ebile a arohane

Tlalehong ena Makwetu o qaqlisa ho mookotaba wa tlaleho ya hae. O hlalosa hore ditshebeletso le dithoto di fuwa basebedisi bommasepaleng kaofela ka tebello ya hore ba tla di lefella. Leha ho le jwalo ho bile le tlwaelo e holang ya dikgwebo tse hlomphehang tse bontshang matshwao a ho se kgone ho lefella ditshebeletso tsena, kapa hohang di hana ho lefa.

Batho le malapa le bona ba utlwa boima bo tshwanang mme ha ba lefelle ditshebeletso le dithoto tsena tseo ba di sebedisitseng. Ho bontsha ho ata le ho eketseha ha sena ho potoloha naha, palohare e batlileng ho ba 60% ya kuno e bontshitsweng dibukeng e ke ke ya finyella diakhaonteng tsa banka tsa mmasepala. Diakhaonte tse kentsweng tlalehong ena di se di ntse di hlokomela boholo ba kotsi ena. Tsamaiso ka kakaretso ha e a bontsha katleho ho fetoleng sekoloto hore e be kontane dilemong tse ngata tse fetileng, jwalo kaha ho pakahatsa ho ya ka dilemo tsa sekoloto. Leha ho le jwalo, sena ha se bolele hore ho lelekisa tjhelete ena ka dinako tsohle ho lokela ho emisa.

Ka yona nako eo, ba fanang ka ditshebeletso lebitsong la mmasepala kapa ba fanang ka mesebetsi ya tsamaiso le e meng ba tswela pele ho fumana mekgolo ya bona, haholo le hangata ka nako e nngwe ho tswa lekenong le tswang mokotleng wa mmasepala. Ntlha ena ya ditjhelete tsa mmasepala e mpefatswa ke taba ya hore ha se bohole bao e leng karolo ya basebetsi ba ileng ba tlswa ka sepheo sa ho fana ka ditshebeletso ka ho toba tseo e leng karolo ya meralo ya mmasepala. Sena se siya mmasepala o se na kgetho ntle le ho batla thuso ya ka ntle – esitana le moo ba seng ba ena le basebetsi. Sena se tla ka ditjeho tse kgolo tse lefuwang dikhonsaletente. Dittlamorao tsa sena ke hore bao ba fanang ka ditshebeletso ka tshepiso ya hore ba tla lefuwa nako e tllang ba lokela ho emela hore ho ajwe tjhelete e ntjha bakeng sa ho sebediswa nakong e tllang pele ba ka lefuwa ditshebeletso tse fetileng. Dittlamorao tsa sena qetellong ke poelomorao e ke keng ya qojwa e lebisang moo tharollo maemong a ditjhelete e ke keng ya fihlellwa, moo bommasepala

ba lehae le ditereke tse ngata ba seng ba fihlile ho ona na ha ka bophara, ka ditebello tse mmalwa tse lekanyeditsweng.

Hantlentle, sena ke se hlakisang diphetho tsa bolekodi ba dibuka ba ditatemente tsa ditjhelete tsa mmuso wa lehae na ha ka bophara. Makwetu o hlokomedisa hore ho lokela ho ananelwa hore ho na le mekgelo e itseng – palo e kgolo e leng e fumanwang Kapa Bophirima (leha ho ena le dibaka tse qadikaneng tse ngongorehisang diterekeng tsa provensi tsa Central Karoo le Garden Route).

Ha diqeto tsa ditekolo tsa dibuka di sekasekwa tlalehong ena, maemo a ka hodimo a lokela ho dula a hopolwa. Ha e sa le mabapi le tjantjello ya ho fihlella qeto e itseng ya bolekodi ba dibuka, empa ke mabapi le hore ebe mmasepala o tsetela ditaolong tsa boleng le tsa thibelo ho qoba ho theoha hona ha tsamaiso ditjheleteng ka hara setheo moo bohole ba leng molemo. Makwetu o hlokomedisa hore boleng ba tlaleho ena ha bo a lokela ho ba mabapi le tshekatsheko e bohlale, e hlalefileng ya mehopolo moo teko e leng ho etsa eka bothata ke ntho e lokileng, ho etsa eka diphephetso ke ntho e ntle kapa ho tlosa tsepamo dintlheng tse ka sehloohong. E lokela ho ba mabapi le “mehato e matla e tla nkuwa jwang ho kgutlisa seriti sa ditheo tsena le ho di beha maemong a ho laola ditjhelete tsa tsona ho fihlella ditlhoko tsa baahi”.

Ho tlaha a nka setulo jwalo ka hlooho ya setheo se seholo sa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete naheng ka 2013, Makwetu esale a ipiletsa ka ho phehella ho ba filweng boikarabelo tsamaisong le ho beha leihlo ditsamaisong le ditaolong tsa motheo jwalo ka motheo bakeng sa ho ba le boikarabelo bo phethahetseng ho baahi ba na ha, ho netefatsa hore ditjhelete tsa balefi ba lekgetho di sebediswa ka tsela e nang le boikarabelo ho latela melawana e behilweng ka hara melao e mengata e laolang tsamaiso e nepahetseng ya

bommasepala le hore baahi ba ka una melemo tshebedisong ena ya ditjhelete.

Leha ho le jwalo, tlalehong ya hae ya ho qetela ya mmuso wa lehae, AG o pheta pale e ngongorehisang ya bommasepala ba bangata "ho holofatswa ke sekoloto le ho se kgone ho lefella metsi le motlakase; pokello ya kuno e sa nepahalang le e sa etsweng ka tjheseho, tshebediso ya ditjhelete e sa dumellwang, e bohlaswa, e se nang molemo le e tletseng tshenyo; le boitshetleho bo boholo ho ditshehetso le dithuso tse tswang ho mmuso wa naha".

Bommasepala ba mmalwa bao tjheseho ya bona e bontshang pale e molemo

Makwetu o ananela boikitlaetso ba bommasepala ba sebeditseng ka thata ho netefatsa hore ha ba fumana kapa ho tshwarella feela ditekolo tse ntle tsa dibuka tsa ditjhelete, empa hape ba pheta pale e molemo ya kamoo ba tsamaisang bommasepala ba bona kateng.

"Ditatemente tsa ditjhelete tsa mmasepala di pheta pale ya kamoo mmasepala o laolwang hantle kateng. Kaha ho le jwalo ka bommasepala bana ba mmalwa, e ka ba pale e ntle ya tshebediso ya ditjhelete ka boikarabelo e fihlellang molemo bakeng sa tjhelete; ditatemente tsa mekitlana le ditlwaelo tsa ho bokella kuno tse entsweng ka hloko; dithoto tse hlokamelwang le ho baballwa; matsete le dipoloko tse etswang ka hloko bakeng sa maemo a tshohanyetso le diprojeke tsa ka moso; le ho tshephahala boitlamong ho boramekitlana le ho setjhaba," o ile a rialo.

Ba leshome le metso e meraro ho bommasepala bana ba Kapa Bophirima mme ba kenyededitse bommasepala ba setereke ba Cape Winelands le West Coast, Berg river, Cape Agulhas, Cederberg, Drakenstein, Hessequa, Langeberg, Overstrand, Prince Albert, Saldanha Bay, Theewaterskloof le Witzenberg. Bommasepala ba bang ba sebetsang hantle ka dinako tsohle ke

Senqu (Kapa Botjhabela), Midvaal (Gauteng), Okhahlamba (KwaZulu-Natal), mmasepala wa setereke wa Capricorn (Limpopo), Gert Sibanda le bommasepala ba setereke ba Nkangala (Mpumalanga), le mmasepala wa setereke wa John Taolo Gaetsewe (Kapa Leoya).

Ditlwaelo tse ntle bommasepaleng bana di kenyededitse boetapele bo tsitsitseng bo nang le maikemisetso a tikoloh e nang le taolo e matla le puso e sebetsang hantle. Bolekodi bo tswellang ba meralo ya tshebetso ya dibuka tsa ditjhelete ka sepheo sa ho sebetsana e sa le ka nako le diphumano dife kapa dife tsa dibuka tsa ditjhelete le ho sebetsana le dikotsi tse hlahellang pele di ka hlahella, e bile tse ding tsa dintlha tse tshwanang bommasepaleng bana.

Tlaleho ya 2018-19 e pheta pale ya kamoo boikitlaetso ba bommasepala bana ba sebetsang ka thata bo kwahetsweng ke ho mpefala ka kakaretso ha diphetlo tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete.

Kerafo e ka tlase mona e bontsha manollo ya diphetho tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete ka provensi ka nngwe:

AUDIT OUTCOMES PER PROVINCE

GAUTENG

$\Delta 0$ $\nabla 0$

2018-19	1	8	2
2017-18	1	10	

NORTH WEST

$\Delta 2$ $\nabla 3$

2018-19	8	9	5
2017-18	1	8	13

NORTHERN CAPE

$\Delta 3$ $\nabla 6$

2018-19	1	8	12	6	4
2017-18	1	10	12	6	2

WESTERN CAPE

$\Delta 7$ $\nabla 4$

2018-19	13	14	2	1
2017-18	12	14	4	

FREE STATE

$\Delta 2$ $\nabla 4$

2018-19	3	9	3	8
2017-18	3	15	3	2

LIMPOPO

$\Delta 6$ $\nabla 3$

2018-19	1	6	16	1	3
2017-18	8		13	2	4

MPUMALANGA

$\Delta 2$ $\nabla 6$

2018-19	2	5	5	2	4	2
2017-18	1	7	9	2	1	

KWAZULU-NATAL

$\Delta 8$ $\nabla 7$

2018-19	1	32	18	21
2017-18	1	33	13	6

EASTERN CAPE

$\Delta 3$ $\nabla 13$

2018-19	1	15	13	8	2
2017-18	2	19	13	2	3

Number of municipalities that improved

Number of municipalities that regressed

Improved

Slightly improved

Unchanged

Regressed

Unqualified with no findings

Unqualified with findings

Qualified with findings

Adverse with findings

Disclaimed with findings

Outstanding audits

A. Dipale tse hlahellang ho tswa diprovensi

Kakaretso e ka tlase e pheta pale ya kamoo diprovensi tse fapaneng, ka tatelano ya alfabete, di sebeditseng kateng selemong se tlasa tekolo.

Kapa Botjhabela

Tlaleho ya AG e pheta pale e atileng ya kgaello ya taolo ya ditjhelete le bolekodi ba diprojeke, tlwaelo e tswellang ya kgaello ya ho jara boikarabelo esitana le ho mamella ditlolo tsa molao, tse lebisitseng mpefalang ya diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete provensi – dintlafalo di bile mmalwa mme tlwaelo e akaretsang dilemong tse tharo tse fetileng e dutse e le mpe. Bommasepala ba robedi ha ba kgona ho tshehetsa ka ho lekana tlhahisolededing e tlalehilweng ditatementeng tsa bona tsa ditjhelete mme ha se be le diphumano tse fihlelletsweng maemong a bona a dibuka tsa ditjhelete.

Ho ena le taolo ya ditjhelete e nang le boikarabelo le e hlokolotsi ya mehlodi e haellang, ho bile le maemo a taolo a sa sebetseng hantle, pherekano e kenelletseng direkotong tsa diakhaonte, dikgeo tsa nako e telele maemong a bohlokwa le ho hloka botsitso dikhanseleng; ditshebetso tse fokolang tsa ho fumana ditshebeletso; tlhokeho ya ditlamorao bakeng sa tshebetso e sa kgotsofatseng le ditlolo tsa molao, le ho tlaleha ho hlokang botshepehi ka ditjhelete le mananeo a mmasepala.

Tlaleho e bontsha tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete ka dibiliyone tse R2,5 selemong se tlasa tekolo. Dibiliyone tse ding tse R4,2 di ile tsa hlwauwa bakeng sa bolekodi ba dibuka bo phethetsweng kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho ena.

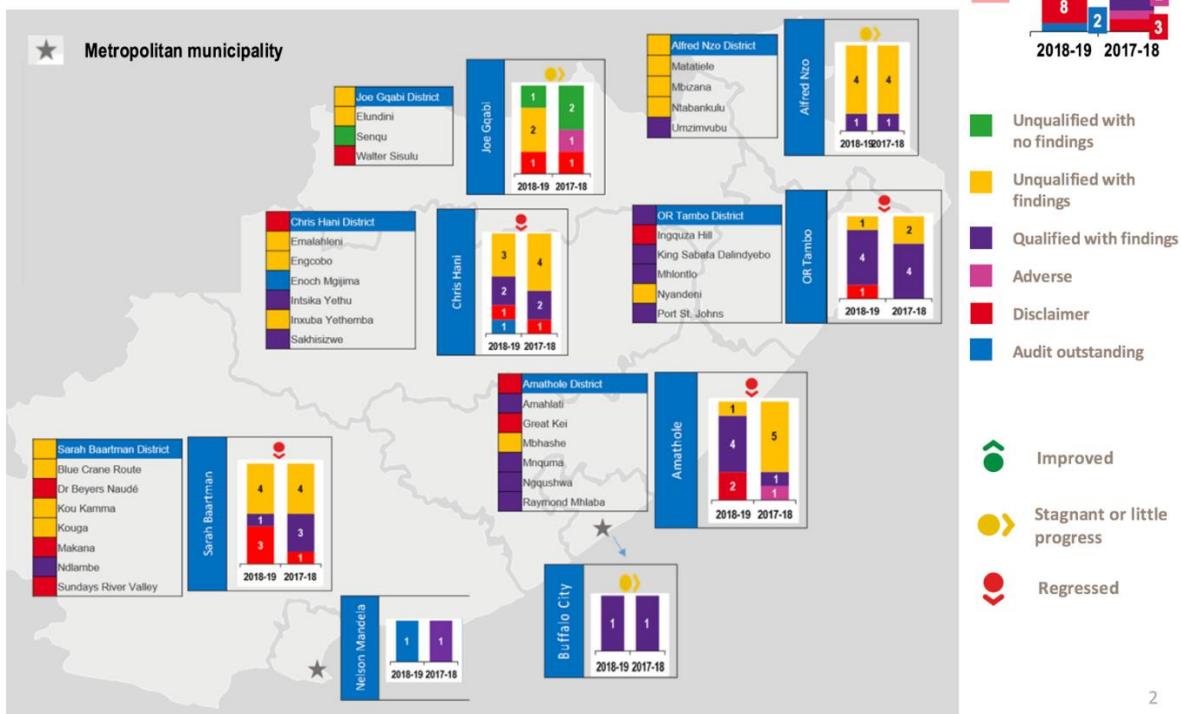
Provensi e sebedisitse dimiliyone tse R118 ditjehong tsa dikhonsaletente bakeng sa ditlaleho tsa ditjhelete. Ho yona, dimiliyone tse R2 di ile tsa sebediswa ke bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di neng di eso phethelwe ka letsatsi la ho qetela la tlaleho.

Kapa Botjhabela – diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete seterekeng ka seng

Kgaello e atileng ya ditaolo tsa ditjhelete le bolekodi ba diprojeke

Eastern Cape – audit outcomes per district

Widespread lack of financial controls and project monitoring

2

Foreisetata

Diphetho tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete provensing bo ile ba tswella ho mpefala selemong sa boraro ka tatellano. Bommasepala ba leshome ha ba ka ba romela ditatemente tsa bona tsa ditjhelete ka nako-le ho feta dilemong tse tlileng pele, e leng se ileng sa lebisa hore ditaolo tsa dibuka tse robedi di be di sa phethelwa nakong ya tlaleho e akaretsang ya AG. Ka hodima moo, ha ho a etswa diphumano ho bommasepala ba bararo. Sena se bolela hore bommasepala ba batlileng ho ba halofo Foreisetata ha ba eso jare boikarabelo ka tsela eo ba sebedisitseng tjhelete ya balefi ba lekgetho ka yona ka 2018-19 kapa ba entse jwalo ka tsela e fokolang hoo ditatemente tsa bona tsa ditjhelete di ke keng tsa tshetjwa.

Diphetho di ne di qatsohisitswe ke kgaello ya tshebediso ya ditjhelete ya motheo, ho hloka maikemisetso a ho ikamahanya le molao, le ho se tsotelle ditaolo tsa ka hare le ho jara boikarabelo.

Tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete ya provensi kaofela ke dibiliyone tse R1,4 bakeng sa selemo se tlasa tekolo. Dimiliyone tse ding tse R341,6 tse sebedisitsweng bohlaswa di ile tsa hlwauwa ditekolong tsa dibuka tsa ditjhelete tse phethetsweng kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho ena.

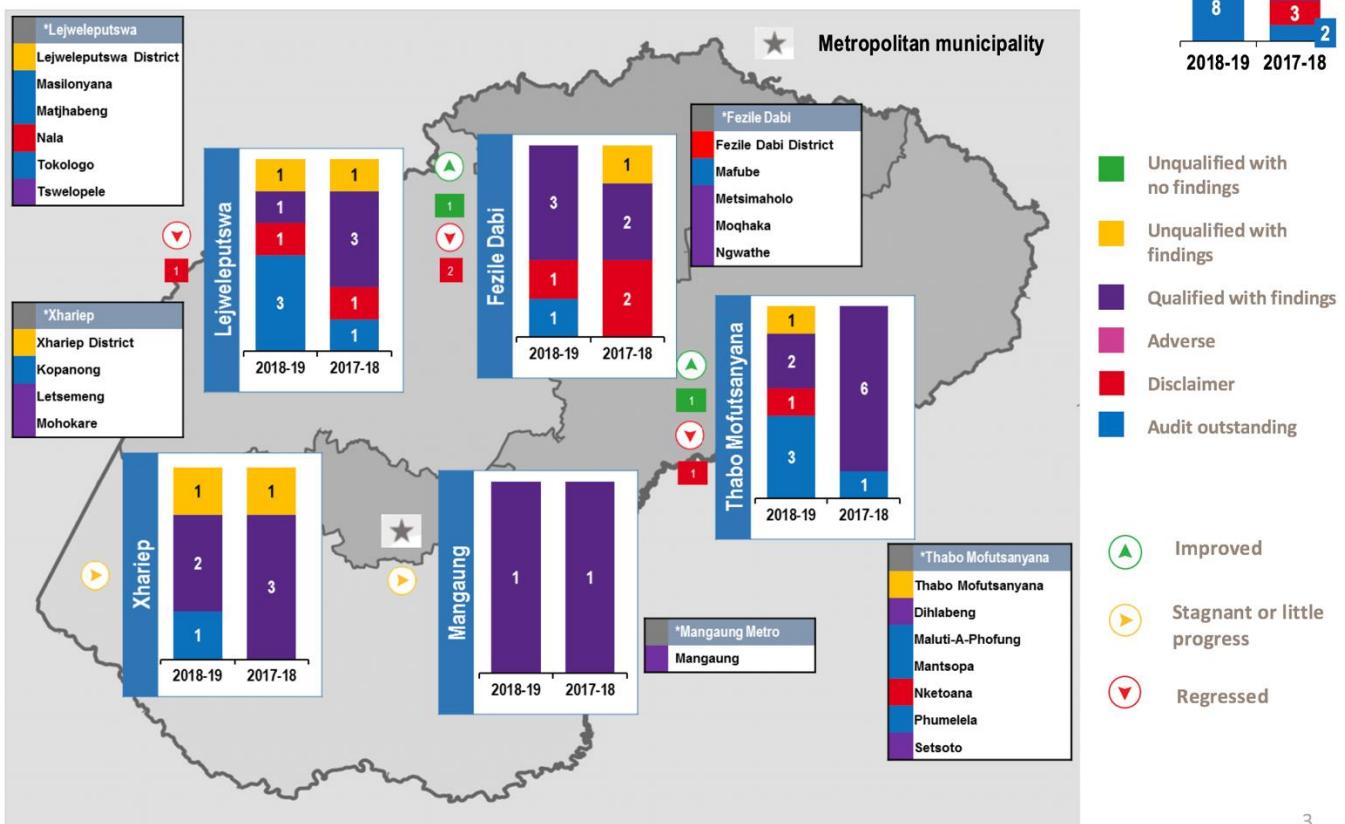
Provensi e sebedisitse dimiliyone tse R46 ho dikhonsaletente ho thusa ka ditlaleho tsa ditjhelete, leha sena se bile le kgahlamelo e nyane ho boleng ba ditatemente tsa ditjhelete tse rometsweng bakeng sa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete. Ho yona, dimiliyone tse R17 di ile tsa sebediswa ke bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di neng di eso phethelwe letsatsing la ho qetela la tlaleho. Kgaello ya ho fetisa bokgoni ho tswa ho dikhonsaletente ho ya ho bommasepala e ne e totobetse moo basebetsi ba bang ba sa kgoneng le ho fana ka tlhahisoleseding ya ditjhelete ya motheo ntle le thuso ya khonsaletente.

Foreisetata – diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete seterekeng ka seng

Kgaello ka maikemisetso a ho jara boikarabelo ka boetapele ba sepolotiki le tsamaiso

Free State – audit outcomes per district

Deliberate lack of accountability by political and administrative leadership

Gauteng

Setshwantsho mane Gauteng se bonahetse se tsitsitse moo bommasepala kaofela ba tshwareletseng hape diphetong tsa bona tse ntle tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete. Ena ke yona feela provensi eo bommasepala kaofela ba fumaneng diphetoh tsa dibuka tsa ditjhelete tse amohelehileng, empa jwale ka dilemo tse fetileng ke Midvaal feela e fumaneng diphetoh tse hlwekileng. Sena se tswelletse ho se bonwe ke bommasepala ba bang ka lebaka la maemo a matle a ditjhelete empa ho se lekane ha bolekodi ba ditaolo tsa

thibelo tse hlokehang ho netefatsa boikamanyo le melao esita le botlalehi bo phethahetseng phihlellong ya phano ya ditshebeletso.

Bommasepala ba hohetseng le ho boloka basebetsi ba nang le bokgoni bo loketseng ba unne molemo tswellisong le taolong ena hore diphetho tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete di dule di le teng. Ka ho fapano, bommasepala ba ikgethileng ka ho hloka botsitso boetapeleng ba sepolotiki le tsamaiso, tse jwalo ka dimetro tsa Toropo ya Tshwane le Toropo ya Johannesburg, ha ba kcona ho ntla fatsa diphetho tsa bona.

Tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete provensing ena e bile dimiliyone tse R1,7 bakeng sa bommasepala. Dibiliyone tse ding tse R3,3 di ile tsa tlalehwa bakeng sa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tse phethetsweng kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho ena, moo dibiliyone tse R2,9 tsa tjhelete ena e leng tsa Metro wa Toropo ya Tshwane mme Emfuleni ke dimiliyone tse R358.

Ditheo tsa mmasepala provensing ena di sebedisitse bohlaswa dibiliyone tse R1,8 nakong ya tekolo.

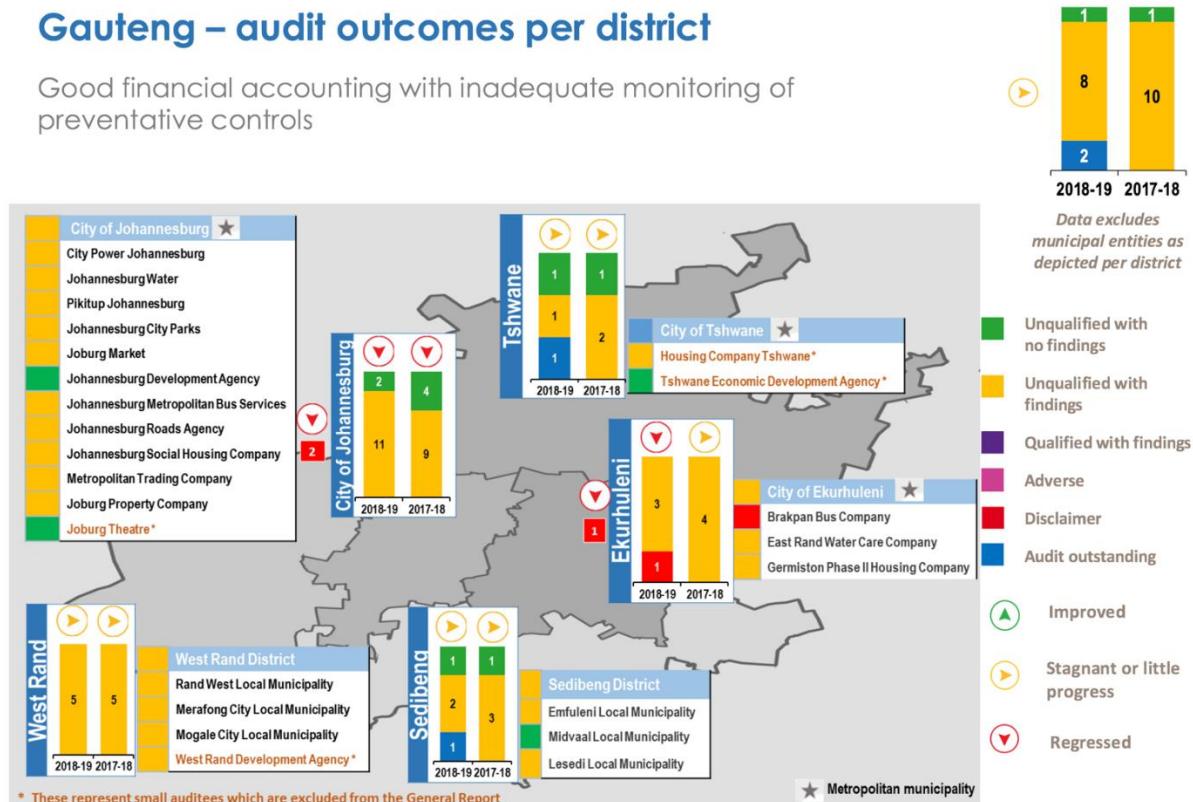
Provensi e sebedisitse dimiliyone tse R341 ditjehong tsa dikhonsaletente bakeng sa ditlaleho tsa ditjhelete. Ho yona, dimiliyone tse R312 di ile tsa sebediswa ke bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di neng di eso pheth

Gauteng – ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete seterekeng ka seng

Tshebediso ya ditjhelete e ntle ka ditaolo tse sa lekanang tsa bolekodi le thibelo

Gauteng – audit outcomes per district

Good financial accounting with inadequate monitoring of preventative controls

KwaZulu-Natal

Ho bile le phetoho e nyane diphetong tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete provensing, ho jara boikarabelo ha ho a etsahala hantle le ho phethahatswa ke boetapele, mme ho hloleha ha ditaolo tse ka sehloohong ho nnile ha tswella.

Bongata ba ditereke mmasepaleng di tswelletse ho ba le mathata ka ditsamaiso tsa motheo tsa taolo ya ditjhelete le tshebetso, di bontshitse kgaello ya ho arabela ho phethahatsa le ho lekola meralo ya tshebetso, mme di bile le dibopeho tse fokolang tsa puso tse neng di sa dumelle boikarabelo bo sebetsang hantle.

Boetapele hangata bo ne bo sa susumetse ditsamaiso tse matla tsa bolaodi ba kahare ho tsamaisa puso le boitshwaro bo botle – tsepamo e kgolo e lokela ho behwa bolekoding ba sepolotiki le ho phethahatsa ditabatabelo tsa baahi.

Kgahlamelo ya sena e bonahala keketsehong ya tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete, e tlalehilweng ho ba dibiliyone tse R6,5 nakong e tlaša tekolo, moo Metro wa eThekwini o sebedisitseng dibiliyone tse R2,34 tsa tjhelete ena. Dimiliyone tse ding tse R17,2 tse sebedisitsweng bohlaswa di ka amahanngwa le ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tse phethetsweng kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho ena.

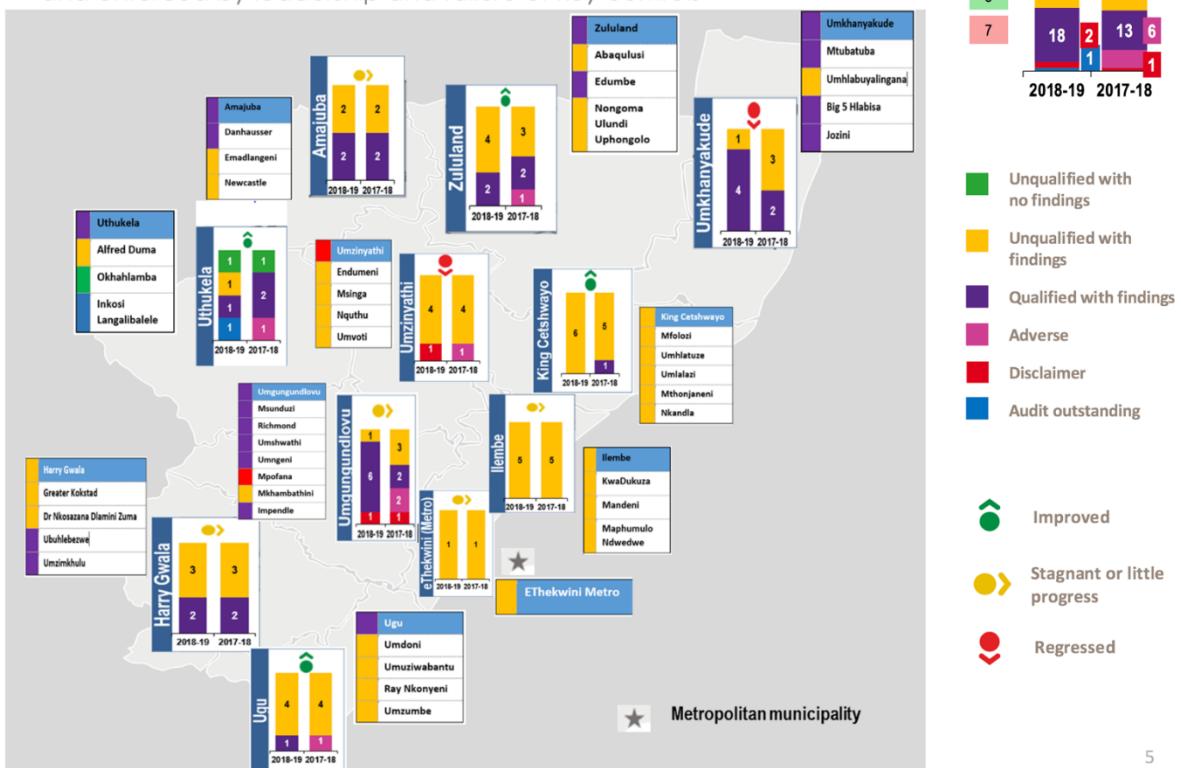
Dikhonsaletente di tswelletse ho sebediswa maemong a mangata ho thusa ka tlhophiso ya ditamente le ditlaleho tsa ditjhelete, moo provensi e sebedisitseng dimiliyone tse R95 ntlheng ena; sena leha basebetsi ba ne ba le teng ho etsa mesebetsi. Ho yona, miliyone e R1 e ile ya sebediswa ke bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di neng di eso phethelwe letsatsing la ho qetela la tlaleho.

KwaZulu-Natal – diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete seterekeng ka seng

Diphetoho tse nyane diphethong. Ho jara boikarabelo ha ho etswe le ho phethahatswa ka ho lekana ke boetapele le ho hloleha ditaolong tsa sehlooho

KwaZulu-Natal – audit outcomes per district

Little change in outcomes, accountability not adequately practised and enforced by leadership and failure of key controls

Limpopo

Bommasepala ba tsheletseng provensing ba bontshitse ntlafalo diphethong tsa bona tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete mme ba bararo ba mpefetse. Dintlafalo bongata di entswe ke dikhonsaletente, empa leha provensi e sebedisitse dimiliyone tse R249 ho dikhonsaletente bakeng sa ditlaleho tsa ditjhelete, bommasepala ba bangata ba tswelletse ho fumana diphetho tse ntle tsa ditekolo tsa dibuka. Ho yona, dimiliyone tse R127 di ile tsa sebediswa ke bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di neng di eso phethelwe letsatsing la ho qetela la tlaleho.

Ho bile le ho tshepela ho hoholo ho dikhonsaletente, bokgoni ha bo a fetisetswa ho basebetsi, mme basebetsi ba bang ba ile ba itebala ha dikhonsaletente di hirwa mme ba se etse mosebetsi oo ba neng ba hiretswe ho o etsa, e leng se tlisang dipotso mabapi le bommasepala ba lefang basebetsi le dikhonsaletente hore ba etse mosebetsi o tshwanang. Dimiliyone di ile tsa sebediswa ho ntlaufatsa diphetho, empa ho ne ho se ditlamorao bakeng sa tshebetso e sa kgotsofatseng.

Ditlamorao tsa tahleheloo ya dibiliyone tse R1,2 ho latela ho tjhona ha VBS Mutual Bank di sa ntse di utluwa ke bommasepala ba amehang, moo phano ya ditshebeletso e amehileng.

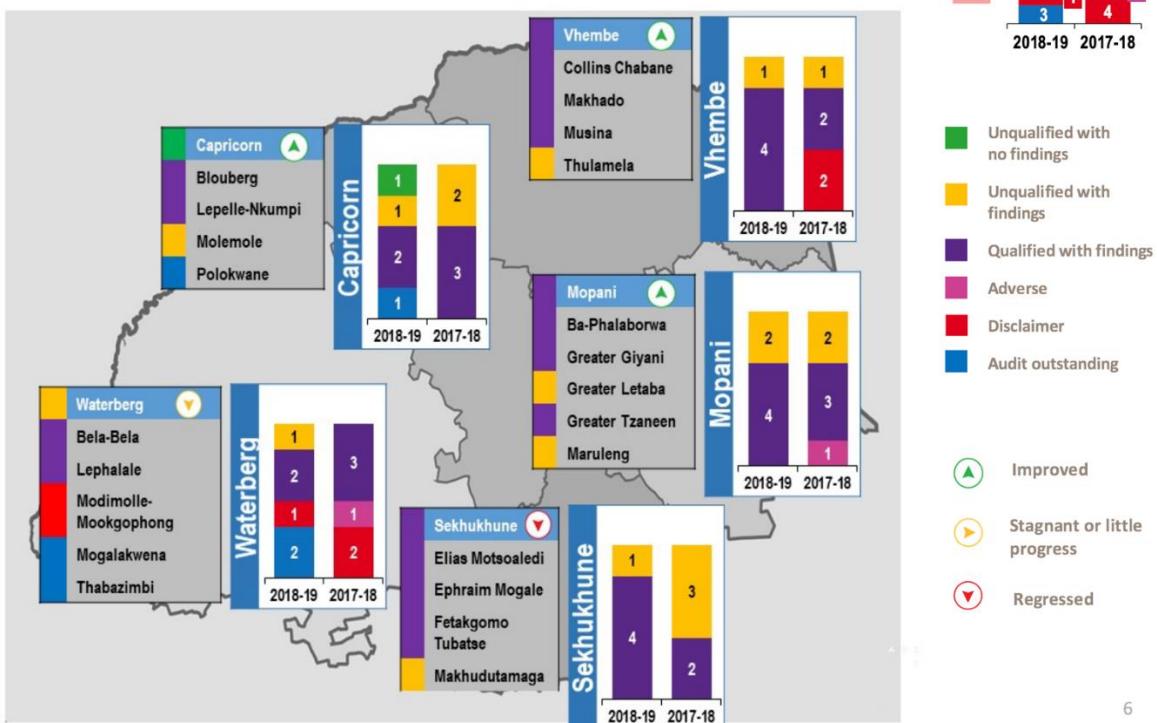
Tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete provensing e bile dibiliyone tse R1,5 billion bakeng sa selemo se tlasa tekolo. Dimiliyone tse ding tse R594 tse sebedisitsweng bohlaswa di ile tsa tlalehwa bakeng sa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete bo phethetsweng kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho ena.

Limpopo – diphetho tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete seterekeng ka seng

Dimiliyone tse sebedisitsweng ho ntlaatsa diphetho tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete – leha ho le jwalo ha ho ditlamorao bakeng sa tshebetso e sa kgotsofatseng

Limpopo – audit outcomes per district

Millions spent to improve audit outcomes – yet no consequences for poor performance

6

Mpumalanga

Ho jara boikarabelo le taolo ya ditjhelete tse theohang ho kopane le bolekodi bo fokolang di setsing sa ho mpefala haholo diphethong tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete provensing – bommasepala ba tsheletseng maemo a bona a mpefetse mme ke ba babedi feela ba bontshitseng ntlafalo. Ho bile le ho putlama ha ditaolo tsa kahare ho phatlalla le bommasepala ba fapaneng, se neng se kenyededitse tshebediso ya motheo ya ditjhelete jwalo ka ho boloka direkoto, ho nyalanya le ho netefatsa direkoto.

Ke bommasepala ba babedi feela ba sebedisitseng dikhonsaletente ba ileng ba ntlaufatsa diphetho tsa bona tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete leha dikhonsaletente di ile tsa sebediswa ho etsa mosebetsi wa basebetsi ba hirilweng moo. Provensi e sebedisitse dimiliyone tse R98 ditjehong tsa dikhonsaletente bakeng sa ditlaleho tsa ditjhelete. Ho yona, dimiliyone tse R3 di ile tsa sebediswa ke bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di neng di eso phethelwe letsatsing la ho qetela.

Tlwaelo ya tshebediso e tlase ya ditjhelete ho dithuso e bontsha moralo o fokolang ka bommasepala – dimiliyone tse R154,3 ha di a sebediswa.

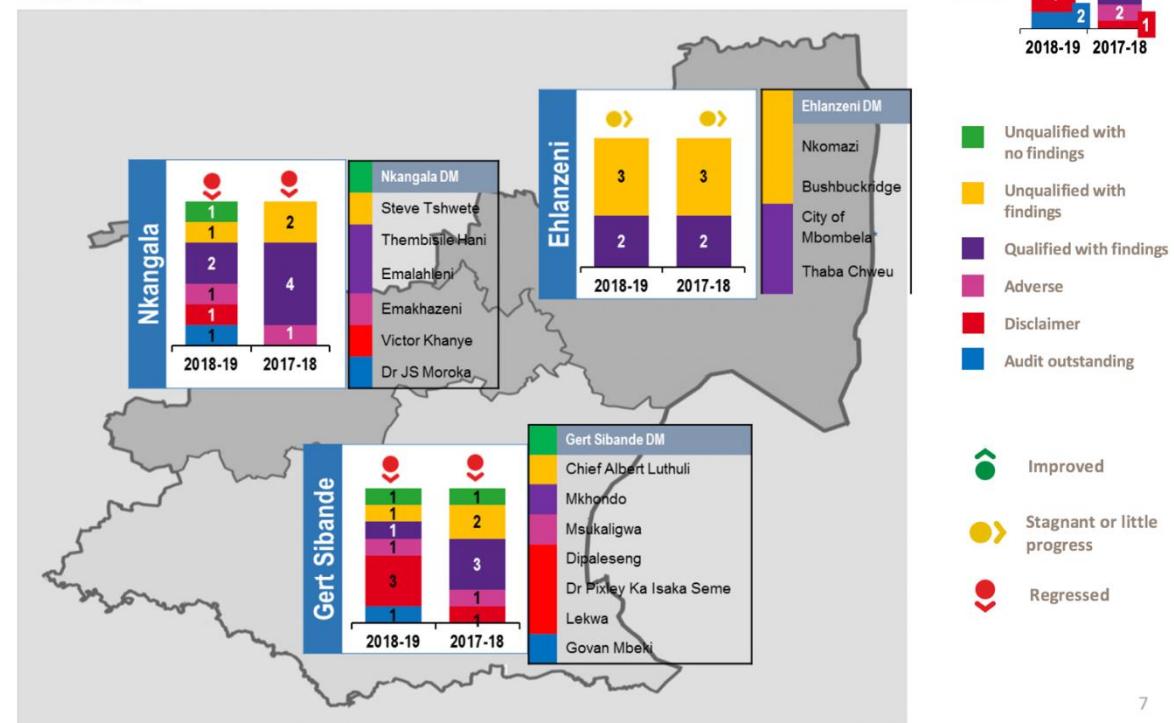
Tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete provensing e bile dibiliyone tse R1,09 bakeng sa selemo se tlasa tekolo. Dimiliyone tse ding tse R358 di ile tsa hlwauwa bakeng sa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tse phethetsweng kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho ena.

Mpumalanga – ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete seterekeng ka seng

Ho jara boikarabelo le taolo ya ditjhelete ho theohang mmoho le bolekodi bo fokolang setsing sa ho mpefala haholo diphetong tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete

Mpumalanga – audit outcomes per district

Deteriorating accountability and financial management coupled with weakened oversight at the centre of the significant regressions in audit outcomes

Kapa Leboya

Provensi e maemong a sa jeseng ditheohelang a tswelang pele a diphetoh tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete, ka ho mpefala ho hong hape ka kakaretso – bommasepala ba tsheletseng ba bontshitse ho mpefala mme ke ba bararo feela ba bontshitseng ntlaufalo.

Ho putlama maemong a taolo ho tswetse pele ka karabelo e nyane ka boetapele melaetseng ya Molekodi e Moholo wa Dibuka tsa Ditjhelete wa Aforika Borwa (AGSA) ya ho kenya tshebetsong ditaolo tsa thibelo. Sephetho e bile tikoloho eo ho yona ditshebetso tsa taolo ya phepelo di sebediswang hampe; diakhaonte tsa banka ha di lekolwe hantle; kuno e lahlehile ka lebaka

la ho hlolleha ha tsamaiso le dikgwebisano tse rekotwang habedi; mme ho nyalanya direkoto ha ho etsuwe.

Selemong se tlasa tekolo, bommasepala provensing ba sebedisitse bohlaswa tjhelete e kaalo ka dimiliyone tse R390.

Provensi e sebedisitse tjhelete e kaalo ka dimiliyone tse R47 ditjehong tsa dikhonsaletente bakeng sa ditlaleho tsa ditjhelete. Ho yona, dimiliyone tse R12 di amana le ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tse phethetsweng kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho.

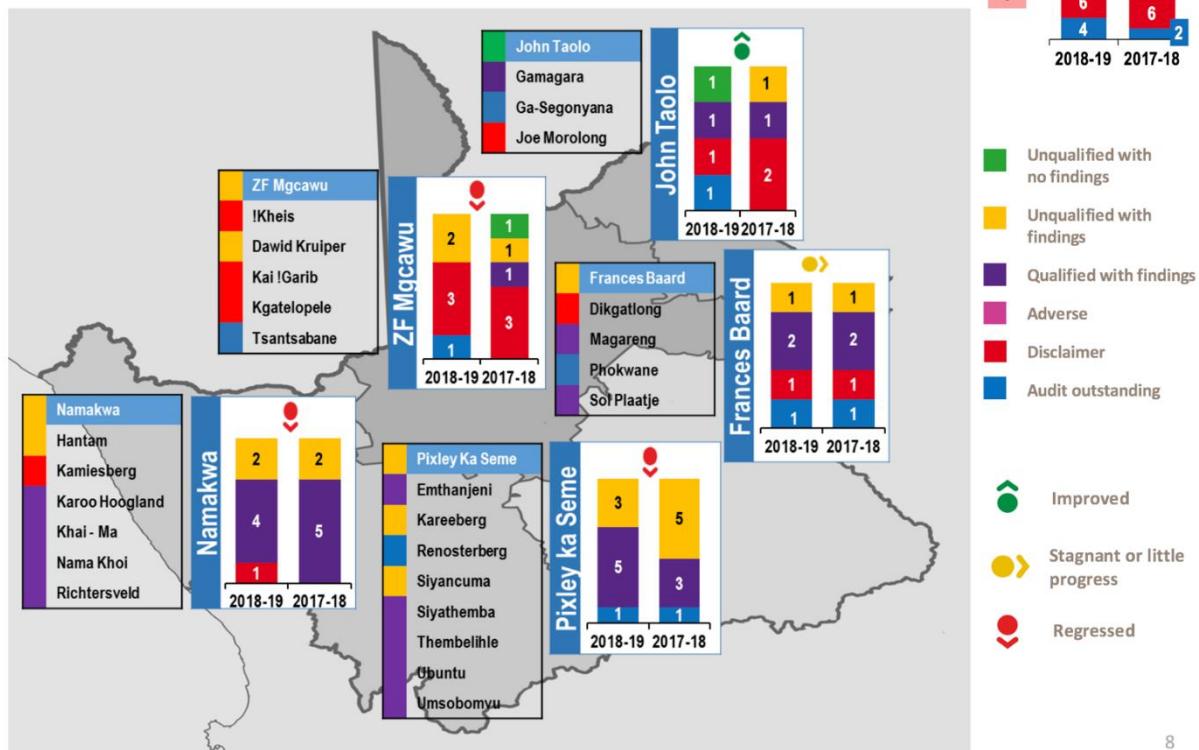
Leha ka kakaretso tshebetso ya bommasepala provensing e sa kgotsofatse, bommasepala ba mmalwa ba tswetse pele ho fana ka diphetho tse ntlo tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete, jwalo ka mmasepala wa setereke wa John Taolo Gaetsewe se ileng sa fumana diphetho tse hlwekileng tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete.

Kapa Leboya – ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete seterekeng ka seng

Maemo a tswelang pele a sa jeseng ditheohelang a diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete

Northern Cape – audit outcomes per district

A prolonged state of undesirable audit outcomes

8

Leboya Bophirima

Ho mpefala ha diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete ho phethela motjha wa dilemo tse tharo wa ho theohela fatshe provensing: bommasepala ba robong ba fumane diphetho tse se nang diphumano mme ba robedi ba fumane diphetho tse ntle. Ho ba teng ha ditokomane kapa bopaki bo tshehetsang ditshebetso tsa ditjhelete bo dula e le phephetso e kgolo ho phatlalla le bommasepala, jwale kaha palo e iphetaphetang ya diphetho tse se nang diphumano e bontsha. Ho hloka bokgoni ha provensi ho fetola tlwaelo e mpe ya diphetho tsa dibuka tsa ditjhelele ho bontsha moetlo o sa sebetsaneng pele ho nako le bofokodi taolong bo bontshitsweng dilemong tsa pejana.

Ho hloleha ho jara boikarabelo ka bolaodi bo ka sehloohong, balaodi ba mmasepala, bomajoro, diyuniti tsa bolekodi ba dibuka tsa kahare, dikomiti tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete, dikomiti tsa mmasepala tsa diakhaonte tsa setjhaba le dikhansele di bontsha ho putlama tsamaisong ho taolo ya ditjhelete.

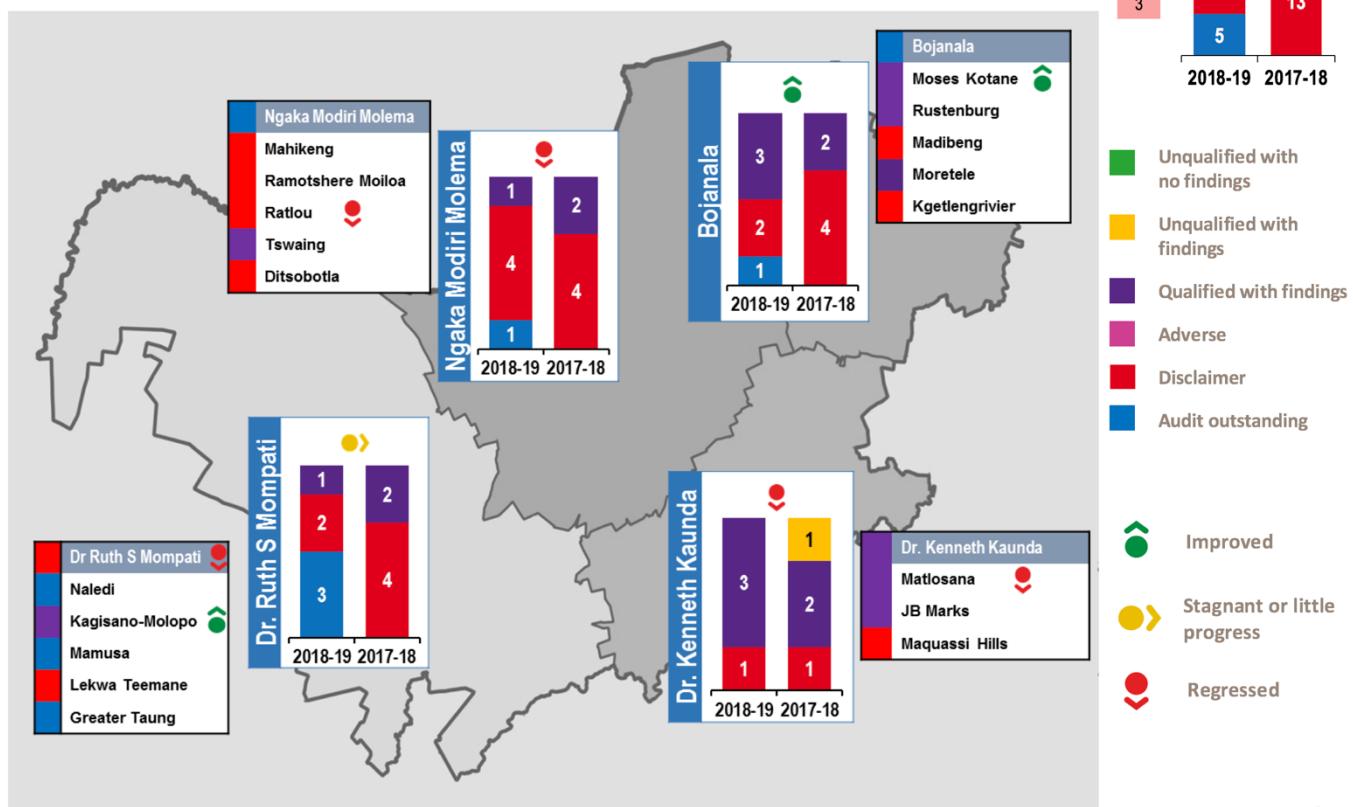
Selemong se tlasa tekolo, bommasepala provensing ba sebedisitse bohlaswa tjhelete e kaalo ka dibiliyone tse R3,7, moo dibiliyone tse ding tse R1,8 tse amanang le ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tse phethetsweng kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho ena.

Ditjeho tsa ho sebedisa dikhonsaletente e bile dimiliyone tse R227 bakeng sa ditlaleho tsa ditjhelete, moo bommasepala ba lefileng basebetsi ba bona le dikhonsaletente bakeng sa tshebetso e tshwanang ntle le ho fumana boleng mme sena se lebositse tshenyong ya mehlodi ya setjhaba e haellang. Ho yona, dimiliyone tse R47 di ile tsa sebediswa ke bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di neng di eso phethelwe letsatsing la ho qetela la tlaleho.

Leboya Bophirima – diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete seterekeng ka seng
Ho putlama ha tsamaiso taolong ya ditjhelete

North West – audit outcomes per district

Systemic breakdown in the discipline of financial controls

Kapa Bophirima

Kgobokano e kgolo ya diphetho tse hlwekileng tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete e Kapa Bophirima (45%), ka 93% ya bommasepala ba provensi ba fumaneng diphetho tse amohelehileng tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete ditatementeng tsa bona tsa ditjhelete. Bommasepala ba robedi ba tshwarellsetse maemong a bona a diphetho tse hlwekileng tsa ditekolo tsa dibuka – bao ba tsheletseng ba ntseng ba tshwere maemo ana dilemo tse hlano tse fetileng kapa ho feta.

Bommasepala ba tswetseng pele ka diphetho tse hlwekileng ba tsejwa ka maemo a taolo ao e leng kgale a le teng, a thibelang mme a matlafatswa ke moyo o matla o thehwang ke boetapele. Sena se kenyelotsa ditaolo tsa tshebetso tse tsetetsweng ka hara tsamaiso ya bona e ikemetseng, se bolelang hore basebetsi ha ba no tlohela mosebetsi ka lebaka la ho hlolleha ha ditaolo. Ka hodima moo, ho na le mamello e tlase ka bolaodi bakeng sa diphumano tsa ditekolo tsa dibuka le maemo a phahameng a ho jara boikarabelo; mme ba fanang ka netefaletso ba tseba mesebetsi ya bona le ho bapala karolo ya bona maemong a taolo.

Ditatemente tsa ditjhelete ka kakaretso di ne di tsamaelana le maemo a kahisano le moruo a bommasepala ba fapaneng mmoho le tekolo ya ditjhelete ya AGSA. Bommasepala ba bangata ba fumane mathata a ho bokella dikoloto tsa bona, empa ka kakaretso maemo a ditjhelete a bommasepala ba Kapa Bophirima a bile a tsitsitseng ka ho fetisa hara diprovensi kaofela.

Selemong se tlasa tekolo, bommasepala provensing ba sebedisitse bohlaswa dibiliyone tse R2,7.

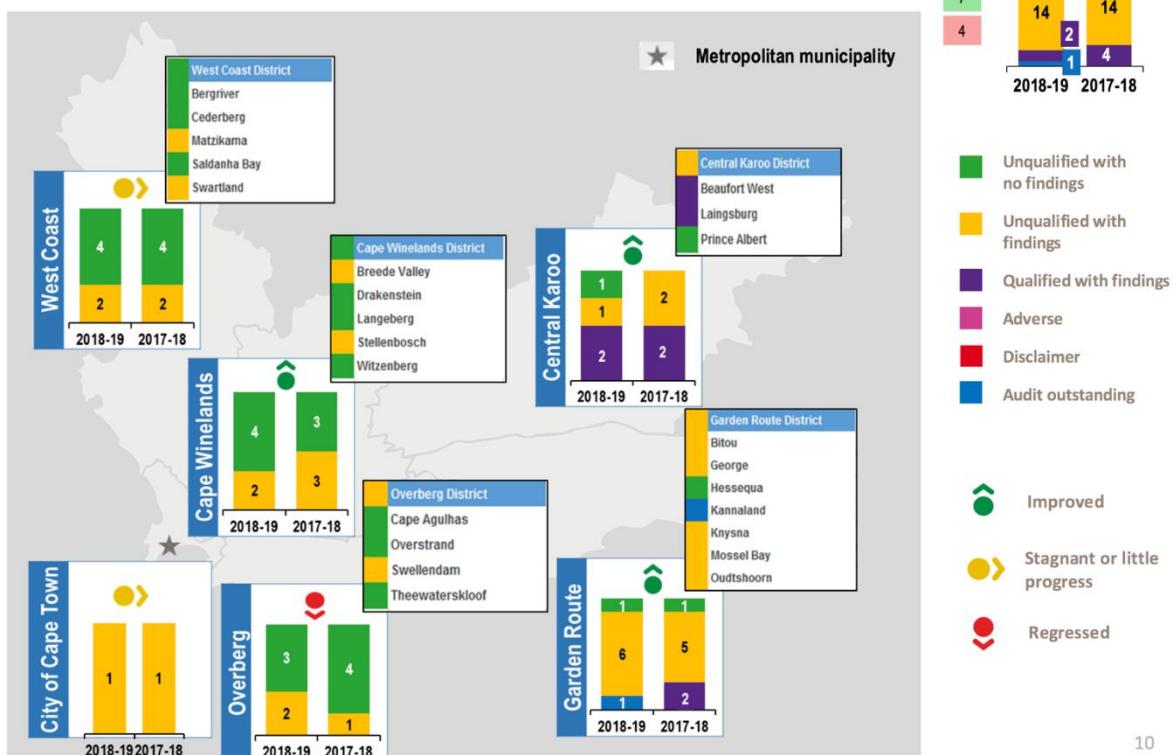
Provensi e sebedisitse tjhelete e kaalo ka dimiliyone tse R42 ditjehong tsa dikhonsaletente bakeng sa ditlaleho tsa ditjhelete. Ho yona, miliyone e sebedisitswe ke bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di neng di eso phethelwe letsatsing la ho qetela la tlaleho.

Kapa Bophirima – ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete seterekeng ka seng

Diphetho tse ntlafetseng empa dingongoreho di ntse di le teng

Western Cape – audit outcomes per district

Improved outcomes but concerns remain

10

B. Diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete ka bokgutshwane

Ditekolong tsa dibuka tsa ditjhelete tsa selemo, AGSA o hlahloba dintlha tse latelang:

- Tlaleho e lokileng le ho hlokeha ha diphoso ditatementeng tsa ditjhelete
- Tlhahisoleseding ya tshebetso e tshephalang le e dumellehang bakeng sa ditlaleho ka dipheo tsa tshebetso tse rerilweng
- Boikamahanyo le melao ya sehlooho e laolang merero ya ditjhelete

Setheo se entsweng ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete se fumana diphetho tse hlwekileng ha ditamente tsa sona tsa ditjhelete di amohelehole, ho se diphumano leha ho tlalehilwe ka dipheo tse rerilweng le boikamahanyo le molao.

Ditlwaelo tsa nahā ka kakaretso

Nakong e tlasa tekolo, AGSA o lekotse dibuka tsa ditjhelete tsa bommasepala ba 257 le ditheo tsa bommasepala tse 21. Tlaleho ya AG e kenyelletsa diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tsa bommasepala ba 229, kaha ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tsa bommasepala ba 28 di ne di eso phethelwe ka letsatsi la ho qetela la 31 Pherekong 2020.

Kerafo e ka tlase e bontsha tshebetso ka kakaretso ya bommasepala dibakeng tse fapaneng tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete:

OVERALL AUDIT OUTCOMES

OVERALL
REGRESSION
IN AUDIT
OUTCOMES

46 V Regressed
33 A Improved

Outstanding audits

The audits of **28** municipalities were not finalised by 31 January 2020

Clean audits

8% A
(2017-18: 7%)

Quality financial statements

48% D
(2017-18: 52%)

18% (43)

Municipalities submitted financial statements without material misstatements

Cost of consultants to assist in financial statement preparation

R1,26 billion *

59% (134)

Financial statements submitted for auditing included material misstatements in areas in which consultants did work

* Consultant costs include **R741 million** for audits completed by 31 January 2020 and **R522 million** relating to outstanding audits or audits subsequently finalised

No findings on performance reports

33% D
(2017-18: 37%)

48% (109)

Achievement reported not reliable

No findings on compliance with legislation

9% A
(2017-18: 8%)

Irregular expenditure

R32,06 billion** D

(2017-18: R24,38 billion)

Irregular expenditure includes **R21,46 billion (2017-18: R16,63 billion) for audits completed by 31 January 2020 and **R10,60 billion** (2017-18: R7,75 billion) relating to outstanding audits or audits subsequently finalised

MATERIAL IRREGULARITIES

6 material irregularities identified from 6 completed audits

R24 499 866 likely financial loss (**R2 421 897** known and **R22 077 969** estimated)

Nature of material irregularities

Payment for **goods or services not received**

33% (2)

R11 418 843

Assets **not safeguarded** resulting in **theft/vandalism**

50% (3)

R11 849 379

Unfair procurement leading to **overpricing**

17% (1)

R1 231 644

Ho mpefala ha diphetho tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete ka kakaretso

Ho bile hape le ho mpefala diphethong tsa ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tlasa tsamaiso ya jwale ya mmuso wa lehae, jwale selemong sa yona sa boraro. Nakong ya dilemo tse tharo, diphetho tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete tsa bommasepala ba 76 di ile ba mpefala ka ba 31 feela ho bona ba ntlafetseng.

Diphokolo tse latelang tse mpe taolong ya ditjhelete ya mmuso wa lehae ha di eso lokiswe nakong ya dilemo tse tharo:

Boleng bo sa kgotsofatseng ba ditatemente tsa ditjhelete le ditlaleho tsa tshebetso

Makwetu o hlalosa hore ditatemente tsa ditjhelete le ditlaleho tsa tshebetso tse tshephahalang di bohlokwa ho dumella ho jara boikarabelo le ponaleto pusong. O bolela hore bommasepala ba bangata ba tswalletse ho hloleha dintlheng tsena.

O bolela hore, "ha se feela diphetho tse amohelehileng tsa ditatemente tsa ditjhelete di fokotsehileng ho tloha ho 47% ho isa feela ho 43%, empa boleng ba ditatemente tsa ditjhelete tseo re di filweng ho di lekodisa ha di a bontsha ntlafalo ho tloha selemong se fetileng. Ke feela 18% ya bommasepala ba kgonneng ho re fa ditatemente tsa ditjhelete tse se nang diphoso."

AG o tlatselletska hore ditlaleho tsa tshebetso tsa 67% ya bommasepala tse hlahisitseng ditlaleho tse jwalo di ne di ena le diphoso mme di ne di sa tshephahale hantle bakeng sa ho sebediswa ke khansele kapa setjhaba.

Tshebediso e atileng ya dikhonsaletente e tlisa diphetlo tse lebeletsweng tse nyane

Bommasepala ba sebedisitse dibiliyone tse R1,26 ho dikhonsaletente bakeng sa ditshebeletso tsa ditlaleho tsa ditjhelete, tseo ho tsona 7% e bileng ka lebaka la dikgeo diyuniting tsa ditjhelete tsa mmasepala. Tjhelete ena e kenyelletsa dimiliyone tse R522 bakeng sa ditjeho tsa dikhonsaletente bommasepaleng ka ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tse eso lokiswe moo ditatemente tsa ditjhelete di fumanweng. Ke feela 14% ya bommasepala ba sebedisitseng dikhonsaletente ba bontshitseng ntlafalo diphetong tsa bona tsa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete, ha 22% e bontshitse mpefalo.

Maemo a ditjhelete a bommasepala a ngongorehisa mme a hloka bokenadipakeng ka potlako

Ditatemente tsa ditjhelete di bontsha keketseho ya matshwao a ho putlama ditjheleteng tsa mmuso wa lehae – AGSA o lekotse 79% ya bommasepala ba nang le maemo a ditjhelete a ngongorehisang kapa a hlokang bokenadipakeng ka potlako. Ka tlase feela ho nngwe borarong ya bommasepala ba bile maemong a kotsi a ditjhelete.

“Ho se kgone ho bokella dikoloto ho basebedisi ba ditshebeletso ho atile. Maemong ana, ho lebelletswe hore bommasepala ba tla ba le bothata ba ho lokisa dibuka. Ka kakaretso, 34% ya bommasepala ba tsebisitse tahleheloo (ka mantswe a mang, tshebediso ya bona ya ditjhelete e fetile lekeno la bona) – tahleheloo ya bommasepala bana e etsa dibiliyone tse R6,29.

“Mathata a ditjhelete a mmuso wa lehae hape a imetsa bafani ba mokitlana ba mmasepala. Palohare ya nako ya tefo ya mokitlana e ne e le matsatsi a 180. Mafelong a selemo, dibiliyone tse R53,52 di ne di kolotwa bafani ba mokitlana ba mmasepala empa kontane e teng e ne e le feela dibiliyone tse

R43,20. Tjhelete e kolotwang Eskom mafelong a selemo e ne e salletse morao ka dibiliyone tse R11,31, tseo dibiliyone tse R9,02 tsa tsona di sa leng di sa lefuwe bakeng sa matsatsi a fetang a 120 . Diboto tsa metsi le tsona di sokola ho bokella tjhelete e kolotwang ke bommasepala – diakhaonte tsa bona e ne e le dibiliyone tse R6,24 tse salletseng morao, tseo tsa tsona dibiliyone tse R5,38 di fetang matsatsi a 120 hole,” ho bolela AG.

O re leha maemo a sa kgotsofatseng a na le seabo ho theoheng ha maemo a ditjhelete tsa bommasepala, bongata ha bo laole ditjhelete tsa bona ho ya kamoo ba lokelang kateng.

Ho phahama tshebedisong e bohlaswa le tshenyong ya ditjhelete

Makwetu o re mmuso o ke ke wa kgon a ho senyehelwa ke tjhelete ka lebaka la diqeto tse fosahetseng, ho se tsotelle le ho hloka bokgoni. Leha ho le jwalo, bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete bo tswelletse ho bona keketseho ya tshebediso e bohlaswa le tshenyo ya ditjhelete, moo bommasepala ba 200 ba lahlehetsweng ke dibiliyone tse R2,07 selemong sena sa ditjhelete. Nakong ya dilemo tse tharo, dibiliyone tse R4,27 tsa tjhelete ya mmuso di sebedisitswe bohlaswa le ka tshenyo.

Maemo a phahameng a ho se ikamahanye le melao e ka sehloohong ya mmuso

Kaofela, 91% ya bommasepala ha e a ikamahanya le melao. Diphetho di a tshwana le tsa selemo se fetileng mme di phahame hanyane ho feta 85% ka 2016-17. Ho emisa bolekodi le kgaelloya ditaolo tse amanang le boikamahanyo di bonahetse dibakeng tse ngata, ho kenyelletswa le taolo ya merero ya phepelo.

Ho mpefala boikamahanyong le melao ya taolo ya merero ya phepelo

Ho ikamahanya le melao ya taolo ya merero ya phepelo ho mpefetse esale ka 2016-17. AG o ntse a ngongorehile hore ke feela bommasepala ba 2% ba ikamahanyang ka botlalo. "Sena leha re entse ditlaleho kaofela ntlheng ena, diphephetso tseo re di hlasisitseng, le dikgothaletso tse ngata tseo re di entseng. Ditshebetso tsa ho fumana ditshebeletso tse hlokang phehisano le ho ba le leeme le taolo ya dikonteraka e sa lekanang di bonahetse hohle," ho hlalositse Makwetu.

Keketseho tshebedisong e bohlaswa ya ditjhelete

Tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete e eketsehile ho ya ho dibiliyone tse R32,06 ho tloha ho dibiliyone tse R25,2 tse tlalehilweng selemong se fetileng. E kenyeltsa tshebediso e bohlaswa (dibiliyone tse R10,60) tsa bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di phethetsweng kamora letsatsi la ho qetela la tlaleho ena (31 Pherekong) esitana le dibuka tseo ditjhelete tsa tsona di sa lekolwang tse bontshitsweng ditatemtenteng tsa ditjhelete tsa bommasepala bao ditekolo tsa bona tsa dibuka tsa ditjhelete di ntseng di emetswe.

Ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tsa AG di hlokomedisa hore tjhelete ena e ka phahama, kaha 55% ya bommasepala ba ne ba fumane diphetlo tse ntle kaha tjhelete eo ba e tsebahaditseng e ne e sa fella mme/kapa ba tsebahaditse hore ba sebedisitse tjhelete bohlaswa empa tjhelete e felletseng e ne e sa tsejwe. Ka hodima moo, dibiliyone tse R0,36 tsa dibuka tsa dikonteraka ha di a kgona ho lekolwa ka lebaka la tlhahisoleseding e siyo kapa e sa fellang.

Bommasepala ba na le rekoto e sa kgotsofatseng ya ho sebetsana le tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete le ho netefatsa ho jara boikarabelo. Ka

lebaka leo, balanse ya mafelong a selemo ya tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete e eketsehile dilemong tse ngata mme ha ho eso sebetsanwe le yona (ka ho e fumana, ho e tlohella kapa ho e fedisa) e ne eme ho dibiliyone tse R65,59.

Dikgaello ntshetsopeleng le tlhokomelang/ditokisong meralong ya motheo

Ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete hape di hlwaile palo ya dikgaello ntshetsopeleng le tlhokomelang ya meralo ya motheo. Diprojeke tsa ntshetsopele ya meralo ya motheo di bontshitse ho ata ha tshebediso e tlase ya dibajete, tiehiso ho phetheleng ha diprojeke, ho se ikamahanye le melao ya taolo ya merero ya phepelo, le tshebediso e bohlaswa ya ditjhelete.

Ngongoreho e ka sehloohong, AG o a hlokomedisa, ke kgaello ya ho tsepamisa maikutlo meralong ya motheo ya metsi le tsamaiso ya dikgwerekwere – maemo a meralo ya motheo ya metsi le/kapa ya tsamaiso ya dikgwerekwere ha e a lekolwa bommasepaleng ba ikarabelang ba ka hodima nngwe borarong; mme 41% ya bommasepala ba ne ba se na maano bakeng sa tlhokomelo/ditokiso. “ho lebelletswe ke hona, hore 36% ya bommasepala ba ikarabelang ho ditshebeletso tsa metsi le meralo ya motheo e amehang ba tsebahaditse tahlehelo ya metsi e fetang 30%. Tahlehelo ya metsi e tsebahaditsweng ka kakaretso e entse dibiliyone tse R6,56,” AG o a hlalosa

Tlhokomelo/tokiso ya ditsela ha e a bontsha ntlafalo, empa 27% ya bommasepala ha e a etsa kapa ho kenya tshebetsong meralo e amohetsweng ya tlhokomelo/ditokiso tsa ditsela bakeng sa ntjhafatso le tlhokomelo/ditokiso tse tlwaelehileng, ha tshallomorao ntjhafatsong le ditokisong tse tlwaelehileng e tswelletse ho 16% ya bommasepala.

Mohato wa pele wa ho kenya tshebetsong matla a phahamitsweng a AG

Matla a phahamitsweng a AG a kene tshebetsong ka la 1 Mmesa 2019, mme AGSA o qadile ho kenya tshebetsong mehato ya ho lokisa diphoso bommasepaleng ba kgethilweng ba robong. Ditekolo tsa dibuka tsa ditjhelete tsa tsena tse tsheletseng di phethetswe ka letsatsi la tlaleho ya mmuso wa lehae. Tsepamo selemong se tlasa tekolo e ne e le ho se ikamahanye le molao e leng se lebisitseng, kapa se ka nnang sa lebisa tahlehelong ya ditjhelete.

Diphoso tse tsheletseng di ile tsa hlwauwa bommasepaleng ba bararo, e leng se lebisitseng tahlehelong ya ditjhelete ya R24 499 866. R2 421 897 e a tsejwa kaha molaodi wa mmasepala o fane ka boleng ba tahleheloo eo, mme e setseng ke kakanyo ya tahleheloo. Diphoso tse ka sehloohong (tse tharo) di fumanwe mmasepaleng wa setereke wa Ngaka Modiri Molema mane Leboya Bophirima.

Ho rialo AG, "Diphoso tseo re di fumaneng le ho di tlaleha ha se dintlha tse raraheneng tsa ditjhelete kapa tsa prokhumente mme di ka be di ile tsa qojwa ka ditaolo tsa motheo. Di ne di amana le dithoto tse sa sireletswang tse lebisitseng ho boshodu kapa tshenyo, ditefello bakeng sa dithoto le ditshebeletso ha di a fumanwa, le ditshebetso tse leeme tsa prokhumente tse lebisitseng ho phahameng ha ditheko.

"Balaodi ba mmasepala ba arabetse hantle ho ditlhokomediso tseo ba di fumaneng tsa diphoso tseo re di hlwaileng, mme kaofela ha bona ba nka mehato e loketseng ho di lokisa. Sena se bontsha hore balaodi ba mmasepala ba utlwisia seo ba lokelang ho se etsa ho ya ka molao ha ba elellwa diphoso le hore ba ikemiseditse le ho kgona ho phethahatsa boikarabelo bona. Hape

ho bontsha ho fetoha ha boitshwaro ka ho arabela ka potlako le ka nako diphumanong tsa rona."

Phethelo

AG o a phethela, "Ha re sheba hohle le kamora ho sekaseka ka hloko ditatemente tsa ditjhelete tseo re entseng ditekolo ho tsona, re ka phethela ka hore mmuso wa lehae ha o na tjhelete e lekaneng le dithoto ho phethahatsa boholo ba ditlhoko tsa motheo le ditabatabelo tsa baahi ba ona. Empa mosebetsi o mongata o a hlokeha ho netefatsa hore sena se a fihelleha. Tsamaiso le bolekodi tse loketseng mererong ya ditjhelete ya mmuso wa lehae ha di a etswa mme ka bolekodi bona ba dibuka tsa ditjhelete ho fumanwe tsena di haella hampe, ka ditlamorao tse mpe tse bonahalang dibakeng tse ding tse hlwailweng ka bolekodi bona ba dibuka tsa ditjhelete."

Ho kenya tshebetsong mehato ya thibelo ho ntlaatsa setshwantsho se ngongorehisang

Makwetu o re mehato ya thibelo e tla thusa ho lokisa setshwantsho se ngongorehisang sa dikgaelo tsa puso le diphokolo tse hlasisitsweng tlalehong ena.

Ditaolo tsa kahare ke maano a thibelo, melao le ditsamaiso tse kenywang tshebetsong ke mmasepala ho netefatsa ho tshephahala ha tlhahisoleseding ya ditjhelete, ho kgothaletsa ho jara boikarabelo, le ho thibela boqhekanyetsi le diposo. Ntle le ho ikamahanya le molao, le ho sireletsa dithoto tsa setheo kgahlanong le boshodu kapa ho thibela diketso tsa boqhekanyetsi, mehato ya thibelo e ka thusa ho eketsa bokgoni ka ho ntlaatsa nepahalo le tsepamo ya ditlaleho tsa ditjhelete.

"Thibelo ya ditatemente tsa ditjhelete tsa boemo bo sa kgotsofatseng le ditlaleho tsa tshebetso, ho se ikamahanye le diphoso ho sebetsa hantle haholo ho feta ho sebetsana le ditlamorao tsa teng – tjhelete le nako di a lahleha, diphuputso tse jang tjhelete e ngata di lokela ho etswa, mme basebetsi ba iphumana ba sa phuthuloha ba tshohile ka lebaka la mehato ena, eo hangata e nkang dilemo tse ngata.

"Molaetsa wa rona esale o sa fetohe dilemong tse ngata hore maemo a taolo a matla le mehato e amanang le ona di bohlokwa ho fihlella sepheo sa rona seo re ipehetseng sona, ho lokisa dikotsi, ho netefatsa boikamahanyo le molao, le ho laola matlole a sektara ya setjhaba molemong wa baahi. Dikotsi tse hlwailweng tseo re di kenyehetsang taolong ya rona, ditekolong tsa dibuka le ditlaleho tse akaretsang, di tla thusa ho hlwaya dibaka tse ding tse hlokang ho tsepamisetswa maikutlo."

*Setjhabeng se seng le se seng
batho ba bang ha ba batle ho sebetsa,*

*Ka bomadimabe, ba na le matla
Setjhabeng se hlokang boetapele bo bottle!*

Qetelo

E ntshitswe ke: Molekodi e Moholo wa Dibuka tsa Ditjhelete wa Aforika Borwa
Ikopanye le: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Follow the AGSA on Twitter: AuditorGen_SA

Tlhokomediso ya Media: Tlaleho e akaretsang e kopantsweng ka diphetho tsa ditekololo tsa dibuka tsa ditjhelete yam muso wa lehae e a fumaneha ho www.agsa.co.za.

Mabapi le AGSA: AGSA ke setheo sa naha se seholo sa bolekodi ba dibuka tsa ditjhelete. Ke sona setheo feela seo, ka molao se lokelang ho lekola le dibuka tsa ditjhelete le ho tlaleha kamoo mmuso o sebedisang tjhelete ya balefi ba lekgetho. Sena esale e le se ka sehloohong ho AGSA ho tloha ho thehweng ha yona ka 1911.